

Aarzelen verschaft kunst

Klimaatcrisis, mondialisering, digitalisering, versnellingen van technologische ontwikkelingen; deze tijd smacht naar aarzeling en snakt naar kunst. In deze beknopte beschouwing breek ik een lans voor het aarzelen en onderzoek ik de verknootheid van aarzelen met kunst.

Veel kunst is evenals aarzelen een geste tot reflectie. En voor veel kunstenaars is aarzelen een noodzakelijk deel van het creatieproces, omdat voor bijna alle keuzen in het scheppen van kunst en in de keuzen die aan het maken van kunst voorafgaan, aarzelen de grondslag is. Maar ook omdat aarzelen een manier is om de ongerijmdheden te verduren die samengaan met de noodzaak om te scheppen. En niet op de laatste plaats omdat in elke aarzeling een bron van ongekende mogelijkheden schuilt. Aarzelen staat niettemin in de westerse cultuur van snelheid, doorpakken en nut onder druk. De ondoelmatige en onderbrekende kwaliteiten van aarzelen overvleugelen haar scheppende en reflectieve kwaliteiten. Aarzelen verdraagt zich slecht met een op versnelling- en efficiency gerichte cultuur. Het weren van aarzelen ligt dan ook op de loer want *'de wereld draait doorr'*. Terwijl het uitsluiten van aarzelen leidt tot stagnatie van menselijke vermogens en tot verkleining van kansen om potenties te realiseren. Het ontkennen van aarzelen is in die zin een loochening van de menselijke conditie.

In deze beschouwing staan twee studies over aarzelen centraal. Op de eerste plaats een onderzoek van de eminente Franse filosoof Paul Ricoeur die in 1950 het gezaghebbend werk *Le volontaire et l'involontaire* publiceerde over de wijze waarop besluiten tot stand komen.ⁱ Daarin beschrijft hij een fenomenologische studie van het keuzep proces. Hij bestudeerde het keuzep proces op de plaats waar dit proces hapert: In de aarzeling. Het tweede betreft een monografie uit 2007 met de titel *Über das Zaudern* van de Duitse filosoof, literatuur- en cultuurwetenschapper Joseph Vogl waarin hij onderzoekt wat het aarzelen met ons denken van doen heeft.ⁱⁱ

Allereerst Ricoeur, hij laat zien dat aarzeling niet zomaar een ongemakkelijk ogenblik is, integendeel, aarzeling is een voortdurende aanwezigheid. Aarzelen is zo vanzelfsprekend dat we haar constante presentie slechts met moeite herkennen, zoals bijvoorbeeld ademhalen of transpireren. Mensen beschikken over een aarzelend bewustzijn waarin keuzes zich aarzelend vormen. Zolang we zoeken, aarzelen we en als we kiezen aarzelen we niet meer. Een keuze maken is slechts een minimale, kortdurende onderbreking van een onophoudelijk voortgaande aarzeling, aldus Ricoeur.

*'Materialen kiezen... Een kader kiezen... Een lijn beginnen... Een ingeving toelaten... Aan een oorzaak gevolg geven... Wat voor handen is gebruiken... Toeval toelaten... Licht toevoegen... Op de voorgrond plaatsen... Op inzicht wachten... Buiten het kader gaan... Naar de achtergrond schilderen... Een slappe lijn herkennen... Spanning vergroten... Een gedachte betrapen... Openheid aanbrengen... Tot doorgaan besluiten... Vormen laten rijpen...'*ⁱⁱⁱ

In die alsmaar voortdurende aarzeling, zegt Ricoeur spelen verwarrende krachten een onherleidbare rol. Vage impulsen, wisselende waardenhiërarchieën, sluimerende angsten, meerduidige affecten, innerlijke dialogen, gedachtenkronkels, ambivalente gevoelens; ze sollen onophoudelijk met ons gemoed en ze spelen een chaotisch spel. In deze aarzelende wordingsgeschiedenis van een keuze vind je geen logische gronden. Het maken van een keuze blijkt geen rekensom te zijn. Dat we dat toch als rationeel ervaren, komt doordat we impulsen en gevoelens waarmee het keuzep proces gepaard gaat, kanaliseren tot argumenten vóór en argumenten tegen, waardoor een besluit een optelsom lijkt. Dat laatste is een misvatting. Onvrijwillige uit het lichaam voortkomende aandriften en bewegingen van het gemoed, spelen in het aarzelende zoekproces een wezenlijke rol en liggen aan de oorsprong van de motieven om iets te doen.

'De keuze voor een vel uit een stapel verzamelde oude papiertjes, brengt mij bij een gevoel voor de maat die in overeenstemming is met de potentie die ik voel (...) klein of groot zal wel

te maken hebben met de kracht die ik op dat moment voel om iets te gaan doen.^{iv}

Vage noties in de krochten van het stoffelijk gestel bereiden de keuze van de kunstenaar voor een formaat voor. En wanneer de onvermijdelijkheid zich aandient om zich beeldend uit te drukken, is deze lichamelijke kiem ook herkenbaar.

'De kunst is om dingen toe te laten waarvan je op dat moment ook de betekenis niet kent en soms als het beeld gestold is, en je kijkt er later op terug, dan openbaart zich pas de betekenis van het werk.^v

Indien er waarden aan keuzen ten grondslag liggen, is deze lichamelijke bron eveneens werkzaam omdat genoegens die voortvloeien uit het bevredigen van lichamelijke behoeften in waarden tot uitdrukking komen. 'Through need, values emerge (...): bread is good, wine is good' (Ricoeur, 1966). Aangezien we waarde toekennen aan datgene wat goed voor ons is, voeren ook waarden naar een lichamelijke bron.

'Zogenaamd opgebruikte dingen zijn economisch niet interessant, maar ze dragen wel een geschiedenis met zich mee. Ze beginnen bij mij een nieuw leven.^{vi}

In gesprekken met Hans verschijnen waarden als hij spreekt over wat hij in zijn werk belangrijk vindt: De waarde van economisch afgeschreven objecten, de waarde van geschiedenissen, de waarde van verhalen die met objecten verbonden zijn, de waarde van nieuwe betekenissen, de waarde van hergebruik.

Ondanks het lichamelijke en daardoor onvermijdelijke karakter van aarzelen heeft het voor sommigen een dubieuze reputatie; aangezien aarzelen niet doelgericht is, of omdat het geen nut heeft, of omdat het de boel ophoudt. Het zijn bezwaren die hun oorsprong vinden in de vanzelfsprekendheid van het teleologische denkraam. Een manier van denken die andere waarden en denkgeregisters domweg uitsluit. Voor anderen dankt aarzelen zijn twijfelachtige faam aan de angst voor zelfverlies die het samenvallen van een *poging* om een keuze te maken én het *niet-slagen* om een keuze te maken, als een schaduw begeleidt. Als aarzelen zich publiekelijk manifesteert, vergalt die angst voor velen het plezier en overschaduwet het de toegang tot de vruchtbare rijkdommen die in de aarzeling verscholen liggen. In de contemplatieve stilte van het atelier krijgt de diepgewortelde relatie van aarzelen met mogelijkheid echter alle ruimte.

'Tijdens het tekenen staan je gedachten niet stil (...) door te tekenen maak je ruimte om andere dingen te ontdekken. Als je daadkrachtig bent wordt het niets. (...) Er komen beelden op of een formulering die hout snijdt of zo, en die noteer ik dan. Dat hoeft niet direct in verband te staan met de vorm van de tekening maar het is wel onderdeel van het scheppende proces'.^{vii}

Tijdens het tekenen zegt Hans, staan gedachten niet stil en is er ruimte om andere dingen te ontdekken. Volgens Vogl zijn in deze 'ruimte' meerdere reële kansen aanwezig in een modus waarin nog niet is uitgemaakt aan welke mogelijkheid men zich verbindt. Juist deze voorwaardelijke modus plaatst gebeurtenissen in een kader van mogelijkheid en toeval. Aarzelen markeert de drempel tussen actie en passiviteit, tussen doen en niet doen, tussen realiteit en mogelijkheid, aldus Vogl.

Soms is die tussentijd er niet. Er zijn ook keuzes en keuze-eigenschappen die zich aan aarzeling onttrekken. Zo verdraagt spontaniteit geen aarzeling en is resoluut besluiten essentieel om gevaar uit de weg te gaan en vallen we terug op een automatisch systeem dat met weinig inspanning en zonder gevoel van controle werkt.^{viii}

Tot besluit. Voor wie het voorafgaande nog onvoldoende overtuigend is, heeft aarzelen nog enkele gunstige functies in petto. Wie aarzelt, bevraagt het handelen. Aarzelen zoekt naar onbeantwoorde vragen en naar problemen achter gegeven antwoorden en oplossingen. Het legt problematische beslissingsstructuren bloot, onderbreekt handelingsketens, ontregelt en toont daarmee wat faalt. Tevens leidt aarzelen de aandacht en reflectie naar een 'tussenruimte' en opent een 'tussentijd' waarin het mogelijke 'potentialiseert'.^{ix} Elke musicus en muziekliefhebber kent de spanning en de 'potentialiteit' van de pauze, de onderbreking. Een stilte die deel uitmaakt van de compositie. Iets staat te gebeuren. Alles is mogelijk. Het is een onderbreking die het mogelijke vervolg 'potentialiseert'. Aarzeling die het eventuele, het mogelijke, het beloftevolle maar nog niet bestaande activeert. De kracht van aarzelen is het bloot leggen van het vruchtbare potentieel dat in het bewustzijn verscholen ligt. Een potentieel dat voortkomt uit aarzeling om-te-kiezen.

Peter van Hekke

ⁱ Ricoeur P. (1966). *Freedom and Nature: The voluntary and the involuntary* (Kohák, Erazim V. vert.) Evanston Il: Northwestern University Press (Oorspronkelijk werk: *Philosophie de la volonté, Le Volontaire et l'Involontaire*. Parijs: Seuil, 1950)

ⁱⁱ Vogl J. (2012). *On Tarrying*. (Müller-Sievers H. vert.). Londen: Seagull Books (oorspronkelijke werk: *Über das Zaudern*, Berlijn: Diaphanes, 2007)

ⁱⁱⁱ 1 tot en met 5 zijn geciteerde uitspraken van Hans Klein Hofmeijer afkomstig uit vraaggesprekken van de auteur met de kunstenaar op 19 januari en 9 februari 2017

^{iv} Id. iii

^v Id. iii

^{vi} Id.iii

^{vii} Id.iii

^{viii} Kahneman, D. (2011). *Ons feilbare denken, Thinking fast and slow*. Amsterdam: Business Contact

^{ix} Vogl J. (2012). *On Tarrying*. (Müller-Sievers H. vert.). Londen: Seagull Books (oorspronkelijke werk: *Über das Zaudern*, Berlijn: Diaphanes, 2007)